

Ewout Frankema en Jan-Pieter Smits

DE ROL VAN CULTUUR EN SOCIALE COHESIE IN DE ECONOMISCHE GESCHIEDENIS

In this contribution we argue that the economic historical research in the Netherlands and Flanders can benefit much more from close cooperation with its colleagues in history departments than it presently does. We corroborate this notion by discussing some recent developments in the 'Great Divergence' debate. The extent and impact of economic inequality is one of the prime concerns of our age, and economic historians are particularly well-equipped to play a key role in this debate. We put forward some ideas to remedy the rather disappointing contribution of the 'Dutch-speaking' economic historical community which we observe at present.

In bepaalde opzichten is het met het vakgebied economische geschiedenis in Nederland en Vlaanderen beter gesteld dan ooit. De laatste jaren zijn grote onderzoeksprojecten, zoals de historische nationale rekeningen van Nederland (1800-1920) en de techniek-historische projecten voor de negentiende en de twintigste eeuw, met succes voltooid. Voorts is de economische geschiedenis ingebed in een goed functionerende onderzoeksschool, wordt er veel internationaal gepubliceerd en heeft een aantal onderzoekers door middel van de toepassing van kwantitatieve gegevens en geavanceerde onderzoekstechnieken aansluiting gevonden bij onderzoekers in de Angelsaksische wereld.¹

Tegelijkertijd echter is de uitstraling van het vakgebied op nationaal niveau aan erosie onderhevig. Sommigen zullen wellicht zover gaan om te stellen dat onze discipline is gemarginaliseerd. Van de drie of vier tijdschriften die we in Nederland en Vlaanderen op het gebied van de economische en sociale geschiedenis hadden is er slechts één over, en puur economisch-historisch getinte stukken vormen hierin duidelijk niet de hoofdmoot. De aanwezigheid van een leerstoel ESG is aan letterenfaculteiten niet langer een vanzelfsprekendheid, en letterendecanen zijn aarzelend of ronduit onwillig om de goed lopende onderzoeksschool op ons vakgebied te ondersteunen, terwijl onze studentaantallen aan de meeste universiteiten teruglopen.

1. Dit kan onder meer worden afgelezen uit het feit dat de wereldconferentie van economisch-historici (Conferentie van de International Economic History Association) in 2009 in Utrecht zal worden georganiseerd. Tevens kan worden gewezen op de rol die het Groningen Growth and Development Centre speelt op het terrein van historische nationale rekeningen en productiviteitsanalyses. De website van dit centrum (www.ggd.net) is één van de meest gezaghebbende op het gebied van de (historische) nationale rekeningen.

Op het eerste gezicht lijkt het merkwaardig dat de vergaande professionalisering en internationalisering van de economische geschiedenis op nationaal niveau tot erosie heeft geleid. Maar deze strijdig lijkende ontwikkelingen staan in direct verband met elkaar. Kort gezegd, de ‘professionalisering’ en ‘internationalisering’ van het vakgebied is gepaard gegaan met een overmatige nadruk op theoretiseren en ‘econometriseren’. Die specialisatie-strategie heeft tot een schier onoverbrugbare kloof tussen economisch-historici en de rest van de geschiedwetenschap geleid. Toegegeven, het postmodernistisch discours van de cultuurhistorici heeft niet geholpen om de banden binnen de geschiedwetenschap in stand te houden. Met de afwijzing van iedere kwantitatieve oriëntatie door een deel van onze vakgenoten, worden veel, in potentie zeer vruchtbare, samenwerkingsverbanden in de kiem gesmoord. De polarisatie tussen de cultuur- en economisch-historici heeft er toe geleid dat het middenveld van het onderzoek, waarin de verschillende dimensies van het maatschappelijk leven in hun onderlinge samenhang worden bekeken, braak is komen te liggen.²

Maar de verworvenheden van de *New Economic History* hebben evenmin geleid tot een stevige plaats van het vakgebied in het economendebat. Hoewel vooraanstaande economen zoals Oded Galor en Daron Acemoglu met briljante theoretische analyses van *padafhankelijkheid* en lange termijn institutionele ontwikkeling het belang van economische geschiedenis onderstrepen, getuigen hun analyses over het algemeen niet van veel historisch inzicht.³ Vooralsnog slagen we er in Nederland en Vlaanderen echter onvoldoende in om daarop in te haken. Een vruchtbare samenwerking tussen economen en economisch-historici beperkt zich thans hoofdzakelijk tot de Angelsaksische wereld, of nog sterker, tot een klein aantal Amerikaanse universiteiten.⁴

2. Buiten de economische geschiedenis zijn overigens wel voorbeelden van multidisciplinair onderzoek te vinden. Zo heeft het project naar de Geschiedenis van de techniek in Nederland in de twintigste eeuw (TIN 20) laten zien hoe vruchtbaar een combinatie van sociaal-culturele, politiek-institutionele en meer economische analyses kan zijn. Vooral in het samenvattende deel van deze reeks (‘Balans van de Twintigste Eeuw’) blijkt de meerwaarde van deze aanpak. J.W. Schot, H.W. Lintsen, A. Rip en A.A. Albert de Bruhèze (eds.), *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw. Deel VII Techniek en modernisering: Balans van de twintigste eeuw* (Zutphen 2003).

3. Zie bijvoorbeeld D. Acemoglu en J. Robinson, *Economic origins of dictatorship and democracy* (New York 2006); O. Galor en O. Moav, ‘From physical to human capital accumulation: inequality and the process of development’, *Review of Economic Studies* 71 (2004) 1001-1026; O. Galor, O. Moav en D. Vollrath, *Land inequality and the origin of divergence and overtaking in the growth process: theory and evidence*, CEPR Discussion Paper No. 3817 (2003).

4. Hierbij moet vooral worden gedacht aan het werk van North over instituties: D. North, *Institutions, institutional change and economic performance* (Cambridge 1990); D.C. North, W. Summerhill en B.R. Weingast, ‘Order, disorder and economic change: Latin America versus North America’, in: B. Bueno de Mesquita en H.L. Root (eds.), *Governing for prosperity* (New Haven en Londen 2000) 17-58 en de studies van Lal, Engerman en Sokoloff alsmede

Wij denken dan ook dat een grondige herbezinning nodig is. De voornaamste stelling van ons betoog is dat het economisch historisch onderzoek in Nederland en Vlaanderen er bij gebaat is om de deuren naar historische en sociaal-wetenschappelijke disciplines open te zetten. We concretiseren deze stelling aan de hand van het grote debat over ‘arm en rijk’. De omvang en invloed van economische ongelijkheid behoort tot de belangrijkste maatschappelijke thema’s van onze tijd en het betreft één van de grote debatten waar de economische geschiedenis een sleutelrol in kan vervullen. Echter, met uitzondering van de interessante historiografische en methodologische bespiegelingen van Peer Vries, hebben Nederlandse en Vlaamse economisch-historici in dit debat niet de toon kunnen zetten.⁵ Een grotere aandacht voor sociaal-culturele factoren dient ten minste drie doelen:

1. Waarom zijn de rijke landen rijk, en de arme arm? Sinds Douglas North de Nobelprijs heeft gekregen buitelen historici over elkaar heen om te betoegen hoe belangrijk instituties zijn. Maar om er achter komen welke instituties belangrijk zijn voor groei en waarom die in sommige regio’s wel tot ontwikkeling komen en in andere niet, kunnen we niet zonder de sociaal-culturele factoren die in belangrijke mate bepalend zijn voor processen van institutionele ontwikkeling.

2. De hedendaagse economische groeianalyses stellen processen van kapitaalaccumulatie, technologische ontwikkeling en productiviteitsgroei centraal. Nu willen wij niet ontkennen dat deze productiefunctie-gerelateerde factoren een wezenlijke bijdrage aan het economisch groeiproces leveren. Maar de toegevoegde waarde van economisch historici ligt niet zozeer in een bestudering van de ‘*proximate causes*’, doch veeleer in de bestudering van de

Acemoglu, Johnson en Robinson over de invloed van instituties op lange termijn economische groeipaden: D. Lal, *Unintended consequences. The impact of factor endowments, culture and politics on long-run economic performance* (Cambridge-MA en Londen 1998); S.L. Engerman en K.L. Sokoloff, ‘Factor endowments, institutions, and differential paths of growth among new world economies: a view from economic historians of the United States’, in: S. Haber (eds.), *How Latin America fell behind* (Stanford 1997) 260-306; S.L. Engerman en K.L. Sokoloff, ‘History lessons: institutions, factor endowments, and paths of development in the New World’, *Journal of Economic Perspectives* 14: 3 (1997) 217-232; S.L. Engerman en K.L. Sokoloff, ‘Factor endowments, inequality, and paths of development among new world economies’, NBER Working Paper Series, paper no. 9259 (Cambridge-MA 2002) en D. Acemoglu, S. Johnson en J.A. Robinson, ‘The colonial origins of comparative development: an empirical investigation’, *American Economic Review* 9: 5 (2002) 1369-1401.

5. P.H.H. Vries, ‘Hoe het Westen rijker werd. The rise of the West in economisch perspectief’, *Theoretische Geschiedenis* 25 (1998) 291-321; P.H.H. Vries, ‘Recente en komende pogingen ‘the rise of the West’ te verklaren’, *NEHA-bulletin* 15 (2001) 18-33; P.H.H. Vries, *Via Peking back to Manchester. Britain, the Industrial Revolution, and China. Studies in overseas history* (Leiden 2003).

‘*ultimate causes*’ van economische groei. De ruime diversiteit aan historisch en antropologisch onderzoek kan veel beter worden verwerkt in de analyse van lange-termijn ontwikkelingspaden.

3. Tenslotte kan een economische geschiedenis die meer recht doet aan sociaal-culturele factoren ook weer de deur open zetten in de richting van andere historische disciplines en terugkeren in de moederschoot van de geschiedwetenschap. Met behulp van deze multidisciplinaire aanpak kunnen trouwens ook andere belangrijke maatschappelijke en wetenschappelijke vraagstukken, zoals die omtrent duurzaamheid en globalisering, worden bestudeerd.

Alvorens deze punten verder uit te werken nog het volgende: onze bijdrage aan de discussie over de toekomst van het vakgebied is nadrukkelijk *niet* bedoeld als een historiografisch overzichtsartikel. Sterker nog, we hanteren een tamelijk strikte definitie van het begrip ‘economische geschiedenis’, als de discipline die zich vanuit een macro-economische invalshoek bezighoudt met het analyseren (en kwantificeren) van het proces van lange-termijn economische groei. Sociale, bedrijfs- en techniekgeschiedenis worden hier niet bij inbegrepen. De reden om ons op voorhand te beperken is drieledig.

Ten eerste vraagt de constatering dat de economische geschiedenis tot voor kort in een bloeifase verkeerde, maar de afgelopen jaren sterk in het defensief gedrongen lijkt, om een speciale verklaring. Ten tweede speelt voor economisch-historici het probleem van ‘positionering’ (ten opzichte van enerzijds de economische wetenschap en anderzijds de collega historici) het sterkst. Hierbij gaat het om twee werelden die er in toenemende mate verschillende onderzoeksmethoden op na houden.⁶ En ten derde verschaft het ons de mogelijkheid om wat verder de diepte in te gaan en daarmee hopen we de vrijblijvendheid van een meer algemene beschouwing te omzeilen. Dit neemt echter niet weg dat onze argumentatie, in meer of mindere mate, ook op de andere voornoemde disciplines van toepassing is.

Waarom zijn de rijke landen rijk en de arme arm?

Waarom is de inkomenskloof tussen arme en rijke landen zo groot geworden in de afgelopen twee eeuwen en waarom is deze, in het bijzonder in het geval van Afrika, zo hardnekkig gebleken? Deze discussie wordt gevoerd op basis van zogenaamde ‘groei-rekeningen’. De methodiek van de groeirekenin-

6. In theorie, bevinden economisch historici zich in de gelukkige omstandigheid dat ze het beste uit deze twee werelden kunnen verenigen. In de praktijk echter blijken we daar vaak moeilijk mee uit de voeten te kunnen. In een bespiegeling op de toekomst van het vakgebied moet aandacht worden besteed aan die spagaat.

gen heeft zijn wortels in het werk van Nobelprijswinnaar Robert Solow. Hij introduceerde in de jaren vijftig van de vorige eeuw het begrip *geaggregeerde productiefunctie*.⁷ Met behulp van een dergelijke functie wordt de groei van de productie (gemeten in termen van bruto binnenlands product) gerelateerd aan de ontwikkeling van de belangrijkste 'inputs', te weten de productiefactoren arbeid en kapitaal. In de meest simpele vorm van het groeimodel wordt een stijging van de welvaart verklaard door een toename van de hoeveelheid kapitaal per eenheid arbeid. Binnen deze productiefunctiebenadering wordt kapitaal overigens niet als *financieel* kapitaal opgevat, maar in termen van kapitaalgoederen die producenten nodig hebben om hun eindproducten te fabriceren.⁸

Op theoretische gronden is te verwachten dat een dergelijk groeiproces al snel op zijn grenzen stuit. De hoeveelheid kapitaal per eenheid arbeid (de *kapitaalintensiteit*) kan immers niet onbeperkt toenemen. Vanaf een bepaald moment zal het niet langer lonend zijn om extra kapitaal aan het productieproces toe te voegen. In deze situatie van *afnemende meeropbrengsten* op investeringen, zullen ondernemers ophouden te investeren in nieuwe kapitaalgoederen. De kapitaalintensiteit zal niet meer toenemen en de economie komt in een zogenaamde *stationaire staat* terecht.

Tegen dit simpele, eerste generatie groeimodel kunnen de nodige bezwaren worden ingebracht. Allereerst laat empirisch onderzoek zien dat de verschillen in kapitaal per eenheid arbeid tussen verschillende landen veel minder groot zijn dan de verschillen in inkomensniveau.⁹ Ofwel, een groot deel van de internationale inkomensverschillen wordt niet door de factor kapitaal verklaard. Veel belangrijker dan de *hoeveelheid* geïnvesteerd kapitaal, blijkt de *effectiviteit* van deze investeringen te zijn. Deze effectiviteit hangt samen met de staat van technologische ontwikkeling. Hoe geavanceerder een samenleving in technologisch opzicht is, des te meer inkomsten kunnen er uit door een zelfde hoeveelheid investeringen worden gegenereerd. Ook vanuit een tijdreeks-perspectief blijkt de voorspelling van dit groeimodel weinig plausibel te zijn. De voorspelling als zou de economie in een stationaire staat, met een constant economisch groeicijfer, terecht komen blijkt empirisch niet houdbaar.¹⁰ Integendeel, indien we patronen van economische groei over de lange termijn bekijken, dan blijkt dat de mate van groei in de laatste eeuwen

7. R.M. Solow, 'A contribution to the theory of economic growth', *Quarterly Journal of Economics* 70 (1956) 65-94.

8. De belangrijkste vormen van fysiek kapitaal zijn machines, gebouwen en infrastructuur.

9. N. Islam, 'Growth empirics: a panel data approach', *Quarterly Journal of Economics* 110 (1995) 1127-1170.

10. Zie hiervoor de lange-termijn economische groeicijfers van Maddison: A. Maddison, *The world economy: a millennial perspective* (Parijs 2001).

juist sterk is toegenomen. En ook hier lijkt technologische ontwikkeling de ontbrekende schakel te zijn.¹¹ Technologische ontwikkeling maakt een efficiënter gebruik van de productiefactoren arbeid en kapitaal mogelijk, waarmee de tendens tot afnemende meeropbrengsten kan worden voorkomen. Technologische ontwikkeling zorgt niet alleen voor een grotere hoeveelheid kapitaal per eenheid arbeid, maar ook de productiviteit van arbeid en kapitaal neemt toe en vormt dan ook de motor achter langdurige inkomensgroei en verbetering van de levensstandaard.

Echter, het standaardgroeimodel laat niet zien waardoor deze technologische ontwikkeling wordt veroorzaakt en waarom sommige samenlevingen nieuwe technieken veel sneller en makkelijker adopteren dan andere. Technologie is gegeven en wordt vaak gekserend *mana from heaven* genoemd. Over de herkomst van de motor in het groeiproces tasten we nog grotendeels in het duister. Natuurlijk biedt het werk van Mokyr over de *market for ideas* interessante inzichten.¹² Maar er zijn ook andere, deels andersoortige verklaringsmodellen waarom juist het Westen zo succesvol was in het genereren van wetenschappelijke kennis die de motor achter de diverse industriële revoluties zou worden.¹³ Daarnaast tasten we nog grotendeels in het duister waarom in sommige gevallen de diffusie van technologieën tot productiviteitsgroei leidt, maar in andere niet.¹⁴

Er zijn sterke aanwijzingen dat instituties van belang zijn om te verklaren waarom processen van kapitaalaccumulatie en technologische ontwikkeling *wel* in de westerse wereld en Oost Azië, maar niet of nauwelijks in Afrika tot

11. Solow zelf identificeerde technologische ontwikkeling reeds in: Solow, 'A contribution', 65-94. Pogingen om de kwaliteit van fysiek kapitaal beter in kaart te brengen zijn vooral gedaan in: D. Jorgenson en B. M. Fraumeni, 'The accumulation of human and nonhuman capital', in: R.E. Lipsey en H.S. Tice (eds.), *The measurement of savings, investment and wealth* (Chicago 1995), 52; D. Jorgenson, 'Accounting for growth in the information age', in: P. Aghion en S. Durlauf (eds.), *Handbook of economic growth* vol. 1A (Amsterdam 2005) 743-815. Standaardwerken op het gebied van niet-belichaamde technologische ontwikkelingen, ofwel; manieren om menselijk kapitaal en kennis binnen het productiefunctie raamwerk te brengen, zijn: P. Romer, 'Increasing returns and long-run growth', *Journal of Political Economy* 94: 5 (1986) 1002-1037 en P. Romer, 'The origins of endogenous growth', *Journal of Economic Perspectives* 8: 1 (1994) 3-22.

12. J. Mokyr, 'The market for ideas and the origins of economic growth in eighteenth century Europe', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 4: 1 (2007) 3-38.

13. Zie bijvoorbeeld het recente boek van Floris Cohen, *De herschepping van de wereld* (Amsterdam 2007).

14. B. van Ark en J.P. Smits, 'Technology regimes and productivity growth in Europe and the United States: a comparative and historical perspective', in: B. Eichengreen, M. Landesmann en D. Stiefel (eds.), *The European economy in an American mirror* (Londen en New York 2008) 41-61. Zij geven een overzicht van factoren die mogelijk de vertaling van technologische ontwikkeling naar productiviteitsgroei beïnvloeden.

stand zijn gekomen.¹⁵ Zo is het belangrijk dat er sprake is van vrijheid van meningsuiting en kennisuitwisseling in het algemeen, en wetenschappelijke vrijheid in het bijzonder.¹⁶ Alleen in een dusdanig klimaat kunnen wetenschappelijke doorbraken worden gerealiseerd die uiteindelijk resulteren in nieuwe vormen van technologische ontwikkeling. Daarnaast is het van belang dat eigendomsrechten goed beschermd zijn, zodat ondernemers ook daadwerkelijk overgaan tot het investeren in nieuwe technologieën. Alleen indien investeerders er in redelijke mate van uit kunnen gaan dat zij in staat zullen zijn de vruchten van hun investeringen te plukken, zullen zij bereid zijn risico's te aanvaarden en hun vermogen in nieuwe vormen van technologie te steken. Tenslotte zijn goede instituties nodig om het proces van (technologische) modernisering te beschermen tegen het verzet van belangengroeperingen die zich door deze vernieuwingen bedreigd voelen. Het beschikbaar komen van nieuwe technologieën heeft tot gevolg dat oude vormen van techniek niet langer economisch rendabel zijn. In samenlevingen waar het politieke establishment en de economische elite elkaar overlappen, kan de komst van een nieuwe, concurrerende techniek, resulteren in pogingen om haar introductie te voorkomen. Het is dus van belang dat een institutioneel systeem garanties biedt om dergelijke praktijken de kop in te drukken en, idealiter, ervoor te zorgen dat publieke middelen worden aangewend om het proces van technologie- en kennisdiffusie te stimuleren.

Instituties zijn dus cruciaal om het verschil in ontwikkeling tussen rijke en arme landen te verklaren. Maar als we niet uitkijken, doen we niets anders dan de oude vraag 'waarom zijn de rijke landen rijk en de arme arm?' herformuleren tot: 'waarom beschikken sommige landen over groeibevorderende instituties en andere niet?' De grote opgave is dus om de *black box* van instituties te openen. Het grote verschil is echter dat het doorgronden van het proces van institutionele ontwikkeling om een wezenlijk andere aanpak vraagt, dan het kwantificeren van investeringen in kapitaalgoederen in het kader van het

15. Voor het belang van instituties in de verklaring van divergerende economische groeipaden, zie vooral het werk van Dani Rodrik, 'Where did all the growth go? External shocks, social conflict, and growth collapses', *Journal of Economic Growth* (1999) 385-412; D. Rodrik, 'Institutions for high-quality growth: what they are and how to acquire them', *NBER Working Paper* No. 7540 (NBER 2000) en D. Rodrik, 'Institutions rule: the primacy of institutions over geography and integration in economic development', *NBER Working Paper* no. w9305 (NBER 2002). Voor het verschil in type overheidsbeleid, alsmede het onderscheid tussen 'developmental states' en 'predatory states', zie: P. Evans, 'The state as problem and solution: predation, embedded autonomy, and structural change', in: S. Haggard en R. Kaufman (eds.), *The Politics of Economic adjustment: international constraints, distributive conflicts, and the state* (Princeton 1992) 139-181 en P. Evans, *Embedded autonomy: states and industrial transformation* (Princeton 1995).

16. J. Mokyr, *The gifts of Athena: historical origins of the knowledge economy* (Princeton 2002) en Mokyr, 'The market for ideas'.

Solow-model. Niet dat het laatste overbodig is, absoluut niet, maar met het verleggen van de grenzen van het weten, komt er soms een moment dat je ook je onderzoeksmethodes moet veranderen.

In de volgende paragraaf bespreken we een van de meest spraakmakende artikel van de afgelopen jaren in het debat over ‘arm en rijk’: *The colonial origins of comparative development: an empirical investigation* van Daron Acemoglu, Simon Johnson and James Robinson.¹⁷ In dit artikel wordt, op basis van een econometrische analyse, gesteld dat de oorzaken van lange termijn institutionele divergentie het gevolg zijn van de verschillende types instituties die koloniale mogendheden elders in de wereld hebben ingevoerd. Wij bespreken dit artikel omdat het een goed voorbeeld geeft van de in de inleiding genoemde internationale ontwikkelingen in het vakgebied. Het laat bovendien ook zien hoe, met het gebruik van ‘specialistische’ onderzoekstechnieken, de wereldgeschiedenis eenvoudig kan worden herschreven.

De koloniale wortels van de kloof tussen arm en rijk

Acemoglu, Johnson en Robinson (AJR hierna) constateren dat er een gapend gat bestaat tussen de ontwikkelingspatronen van de diverse voormalige Europese koloniën, waarbij vooral het verschil tussen de Nieuwe Wereld landen zoals de Verenigde Staten, Canada, Australië en Nieuw Zeeland en Afrika bezuiden de Sahara in het oog springt. Deze verschillen in rijkdom hangen bovendien sterk samen met de mate waarin eigendomsrechten worden beschermd. Volgens AJR zijn deze verschillen het gevolg van het feit dat in sommige Europese kolonieën ‘ontwikkelings-bevorderende instituties’ (*developmental institutions*) werden ingevoerd, terwijl in andere kolonieën extractieve instituties (*extractive institutions*) werden ingevoerd. Met de eerste term worden instituties bedoeld die eigendomsrechten beschermen en groei bevorderen. Het tweede begrip verwijst naar instituties die het proces van koloniale extractie faciliteerden. Deze boden een zwak kader voor het beschermen van inheemse eigendomsrechten en lange-termijn investeringen in de lokale economie.

De grote vraag is natuurlijk waarom in verschillende Europese koloniën wezenlijk andere instituties werden opgezet? Volgens AJR is de mate van

17. D. Acemoglu, S. Johnson S. en J.A. Robinson, ‘The colonial origins of comparative development: an empirical investigation’, *American Economic Review* 91: 5 (2002) 1369-1401. Dit artikel wordt door economen beschouwd als een sleutelbijdrage in de literatuur over lange termijn institutionele en economische ontwikkeling en de effecten van de koloniale geschiedenis op beide processen. Op Angelsaksisch georiënteerde universiteiten wordt het stuk als verplichte kost voorgeschreven aan studenten economie en economische geschiedenis.

Europese vestiging in de overzeese gebieden de doorslaggevende factor. In typische ‘vestigingskoloniën’ (*settler colonies*)¹⁸ hadden de nieuwe bewoners een aanmerkelijk belang bij het ontwikkelen van de lokale economie en namen ze in veel gevallen de instituties van het koloniale moederland over. In die gebieden waar koloniale vestiging niet of nauwelijks plaats vond, bleef de koloniale overheerser hoofdzakelijk geïnteresseerd in het onttrekken van natuurlijke rijkdommen en was er geen prikkel om aandacht te besteden aan de negatieve consequenties van koloniale uitbuiting voor de lokale gemeenschap.

Waardoor werden verschillen in koloniale vestiging bepaald? Volgens AJR was het vestigingsklimaat in belangrijke mate afhankelijk van de aanwezigheid (of afwezigheid) van (dodelijke) tropische ziektes. In gebieden met een sterk verhoogd risico op malaria of gele koorts was koloniale vestiging problematischer dan in gebieden in de gematigde klimaatzones waar de invloed van tropische ziektes (*tropical disease incidence*) op de gezondheid van de koloniatoren minder hevig was. Aangezien tropisch Afrika voor Europeanen het meest onvriendelijke vestigingsklimaat ter wereld was, zijn met name in Afrika de extractieve instituties tot ontwikkeling gekomen die de economische ontwikkeling van dit werelddeel tot op de dag van vandaag hebben belemmerd.

Het argumentatieschema dat AJR in de inleiding van hun paper presenteren ziet er dan ook als volgt uit (lees ‘>’ als ‘is bepalend voor’):

*Het koloniale vestigingsklimaat > mate van Europese vestiging > koloniale instituties > tegenwoordige instituties > welvaartsniveau.*¹⁹

Wat je ook van deze redenering mag vinden, er zit een duidelijke lijn in. Maar er zitten ten minste twee merkwaardige vooronderstellingen in dit argumentatieschema. Ten eerste wordt aangenomen dat in het proces van institutionele ontwikkeling de inheemse bevolking geen rol speelt. Plat gesteld: Europeanen varen uit, zetten voet aan onbekende wal, veroveren nieuwe gebieden en implementeren hun instituties. De rol van de inheemse bevolking in dit proces komt in het verhaal niet voor. De inheemse bevolking is het slachtoffer van de Europese expansiedrang, repressie en zucht naar koloniale buit. De invloed van lokale instituties op het lange-termijn ontwikkelingspad wordt weggedefinieerd in de *ceteris paribus* condities van het regressie-model.

18. Crosby heeft het over de ‘neo-Europees’ om aan te geven dat de vestiging van Europeanen dermate overheersend is geweest dat het heeft geleid tot een nieuw ‘Europa’ overzee, zie A.W. Crosby jr., *Ecological imperialism: the biological expansion of Europe 900-1900* (New York 1985).

19. Acemoglu e. a., ‘The colonial origins’, 1370.

De tweede vooronderstelling is dat koloniale instituties *persistent* zijn, vanaf het eerste koloniale contact tot op de dag van vandaag. Dit houdt in dat het groeiproces in het postkoloniale tijdvak slechts een voortzetting is van eerder bepaalde ontwikkelingen en dat cruciale ontwikkelingen in het koloniale tijdvak uitsluitend *ex-ante* en *exogeen* zijn bepaald, namelijk door het bestaande vestigingsklimaat. Er is dan ook geen rol weggelegd voor bijvoorbeeld technologische ontwikkelingen of politieke veranderingen. Ons probleem met deze benadering heeft niet te maken met de poging om te generaliseren, integendeel, maar we keren ons wel tegen de wijze waarop de econometrische methode wordt gebruikt om deze conclusie te staven.

AJR's regressie-analyse is gebaseerd op de variatie in vestigingsklimaten tussen landen, gemeten aan de hand van de *settler mortality rates*²⁰ van soldaten, bisschoppen en zeelieden die in koloniën waren gevestigd in de zeventiende tot en met de negentiende eeuw.²¹ Het gebruik van deze variabele is populair onder economen vanwege het *exogene* karakter. *Exogeniteit* wil zeggen dat de verklarende variabelen in een model niet beïnvloed worden door het de te verklaren variabele of door andere verklarende variabelen. Als dat wel het geval is, is er sprake van een *endogeniteitsprobleem*.

Neem bijvoorbeeld de volgende meervoudige regressievergelijking $y = a_1x + a_2z + \epsilon$, waarin het inkomen per hoofd van de bevolking (y) verklaard wordt aan de hand van (x) een maatstaf voor tegenwoordige institutionele kwaliteit en (z) een maatstaf voor koloniale institutionele kwaliteit. In een dergelijke regressievergelijking is sprake van een tweeledig *endogeniteitsprobleem*. Ten eerste is er een wederkerig *causaal* verband tussen y en x (het te verklaren fenomeen zou ook de verklarende variabele kunnen verklaren). Ten tweede is er sprake van *correlatie* tussen x en z waardoor het model de relatieve bijdrage van beide variabelen op y niet goed kan schatten. Om dergelijke problemen te omzeilen is de introductie van een *exogene* variabele noodzakelijk die als 'instrument' fungeert voor de variatie in koloniale institutionele kwaliteit. *Settler mortality rates* vormen een prachtige bron van *exogene* variatie. Op basis van deze (overigens zeer creatieve) econometrische oplossing zijn de onderzoeksresultaten van AJR gebaseerd.

Maar waar econometristen *endogeniteit* als een probleem definiëren en het verschijnsel uit alle macht trachten te omzeilen, daar is het optreden van wederkerige verbanden in maatschappelijke processen voor historici een *baasaal* gegeven. Met andere woorden, wat is de waarde van een onderzoeks-

20. Hoewel de auteurs hun best hebben gedaan om voor deze Engelse uitdrukking een passend Nederlands equivalent te vinden, waren zij dermate teleurgesteld over het resultaat dat ze besloten hebben om de oorspronkelijke uitdrukking te handhaven.

21. De data die AJR gebruiken zijn grotendeels afkomstig uit P.D. Curtin, *Death by migration: Europe's encounter with the tropical world in the 19th Century* (New York 1989) en *Disease and empire: the health of European troops in the conquest of Africa* (New York 1998).

methode die op voorhand het optreden van wederkerige relaties afwijst? Let wel, we zijn beslist niet tegen het gebruik van de regressieanalyse als historische onderzoeksmethode, maar op voorwaarde dat er terughoudend wordt omgesprongen met de resultaten die het oplevert. Regressieanalyses kunnen gebruikt worden om een hypothese te falsificeren, niet om te verifiëren.

Als we verder lezen dan blijkt bovendien dat historische anekdotes zijn 'geselecteerd' om de regressie resultaten te onderstrepen. Het proces van koloniale extractie in Belgisch Kongo wordt impliciet tot voorbeeld verklaard voor heel Afrika. Koloniale extractie wordt gedefinieerd als de exploitatie van minerale delfstoffen, een buitenproportionele belastingdruk (voor de inheemse bevolking) en gedwongen arbeid die gepaard gaan met ernstige vormen van machtsmisbruik. Al deze praktijken hebben zich, daar is genoeg historisch bewijs voor, voorgedaan in Belgisch Kongo. Maar waarom blijft de slaveneconomie in de Verenigde Staten als voorbeeld van 'extractieve instituties' buiten de discussie?

Een eenvoudige rekensom van de totale waarde van de koloniale export per hoofd van de bevolking leert ons dat in vrijwel alle Afrikaanse landen minder is geëxtraheerd dan in de belangrijke Aziatische en Latijns Amerikaanse koloniën.²² Verder maken AJR een duidelijk punt van de hoge belastingdruk in Afrikaanse landen als voorbeeld van extractieve instituties in deze regio.²³ Een kleine vingeroefening op basis van koloniale belastinggegevens suggereert dat de belastingdruk per hoofd van de bevolking in Afrikaanse koloniën lager uitviel dan in vrijwel alle niet-Afrikaanse koloniën. Een illustratie van onze cijfers is gegeven in tabel 1, waarin we de belastingdruk per hoofd van de bevolking uitdrukken in het benodigde aantal werkdagen van een landarbeider om deze in te lossen. Tabel 1 laat zien dat de gemiddelde Afrikaanse landarbeider naar schatting tussen de 6 en 27 werkdagen nodig had om zijn belastingschuld in te lossen. Voor de gemiddelde Canadees of Australiër lag dat, respectievelijk, op 25 en 32 dagen. Hoewel er het nodige op deze cijfers

22. L. Davis en R.A. Huttenback, *Mammon and the pursuit of empire: the political economy of British imperialism, 1860-1912* (Cambridge 1988).

23. De auteurs citeren werk van Crawford Young om aan te geven dat in Tunesië de belastingdruk vier keer zo hoog zou zijn als in Frankrijk rond 1900 en suggereren dat dit ook voor andere Afrikaanse landen zou gelden. Ze vergeten gemakshalve dat Tunesië een relatief lage settler mortality rate heeft (van de 64 landen in hun dataset zijn er slechts 12 landen met een lagere settler mortality rate). Maar veel belangrijker is het feit dat Young op de geciteerde pagina (en zelfs in dezelfde alinea) betoogt dat Tunesië een exceptioneel voorbeeld is van hoge belastingdruk in koloniaal Afrika. Volgens Young hebben de Fransen baat gehad bij de effectieve organisatie van het prekoloniale belastingstelsel, dat ze rechtstreeks konden overnemen. Maar dergelijke voorwaarden waren in grote delen van Afrika juist afwezig. Het gebrek aan overkoepelende instituties heeft koloniale overheden juist belemmerd bij het invoeren van effectieve belastingssystemen in Afrika. Zie C. Young, *The African colonial state in comparative perspective* (New Haven 1994).

valt af te dingen (zie noot onderaan tabel), lijkt het buitengewoon onwaarschijnlijk dat de belastingdruk in de gemiddelde Brits Afrikaanse kolonie veel *hoger* heeft gelegen dan elders in het Britse rijk, zoals AJR beweren.

TABEL 1 Een vergelijking van de gemiddelde belastingdruk per hoofd van de bevolking* in een selectie van Brits Afrikaanse koloniën en de Britse Nieuwe Wereld, 1910.

	(1) Gemiddelde jaarlijkse belastingdruk per hoofd	(2) Gemiddeld dagloon van een landarbeider	(3) Aantal werkdagen benodigd om belastingschuld in te lossen
	dimes 1910	dimes 1910	
Uganda	17	1.75	10
Ghana	161	9	18
Gambia	137	15	9
Kenia	74	2.7	27
Sierra Leone	72	5.2	14
Nigeria	36	6	6
Australië	2422	75	32
Nieuw Zeeland	2471	75	33
Canada	807	33	25

Bron: *Statistical Tables relating to British self-governing dominions, colonies, possessions, and protectorates*, Part XXXVII, 1912 (London 1914)

* Er zijn twee redenen om rekening te houden met een onzekerheidsmarge van deze schattingen. Ten eerste, bij gebrek aan gegevens over de beroepsbevolking is de belastingdruk uitgedrukt per hoofd van de totale bevolking, dit impliceert een onderschatting van de belastingdruk uitgedrukt in werkdagen in de derde kolom. Ten tweede, de cijfers zijn gebaseerd op totale overheidsinkomsten, maar een beperkt deel hiervan bestaat uit andere dan belastinginkomsten. Dit impliceert een overschatting van de belastingdruk. Voor deze effecten is niet gecorrigeerd, maar ze heffen elkaar in elk geval ten dele op.

Deze uitkomst verbaast ons niet. De koloniale staat in grote delen van Afrika was onvoldoende ontwikkeld om een effectief belastingsysteem op te zetten. In veel gevallen, en met name in West Afrika (waar nota bene de *settler mortality rates* het hoogste waren), bleken de Europese machten nauwelijks in staat om hun wil op te leggen aan de inheemse bevolking. Natuurlijk, de Europese koloniale legers hadden het militair-technologische overwicht om een veldslag in hun voordeel te beslechten. Maar het opzetten van een effectieve bureaucratie die beleid vorm geeft en uitvoert, is een heel ander verhaal.²⁴ In grote delen van Afrika waren de koloniale overheden gedwongen hun toe-

24. Zie bijvoorbeeld het werk van H.L. Wesseling, *Europa's koloniale eeuw* (Amsterdam 2003), die op meerdere plaatsen ingaat op de wezenlijke verschillen tussen het kolonisatieproces van gebieden waar gevestigde staatsstructuren aanwezig waren in de prekoloniale tijd, en gebieden waar deze afwezig waren, met name in Afrika.

vlucht te nemen tot onderhandelingen met stamhoofden en het sluiten van coalities om hun belangen veilig te stellen.

In een recent paper van David Albouy wordt de constructie van de *settler mortality rate* variabele tegen het licht gehouden. Albouy presenteert een uitgebreide lijst met inconsistenties en problemen omtrent de vergelijkbaarheid van de data en tracht hiervoor te corrigeren. Hij laat zien dat het aantal observaties dat nodig is voor een betekenisvolle regressie (30 à 40 of meer) door AJR kunstmatig is opgekrikt met behulp van de vooronderstelling dat buurlanden van een land met een bestaande observatie hetzelfde getal krijgen toebedeeld. Albouy concludeert dat zonder deze aanname *'the first-stage relationship between mortality and expropriation risk is no longer robust and typically insignificant'*.²⁵

Wanneer we het argumentatieschema uitbreiden met de factoren die AJR negeren, namelijk a) de rol van de Afrikaanse bevolking en b) de aard van lokale pre-koloniale instituties, dan verschijnen er andere mogelijkheden om de groeistagnatie in Afrika te duiden. Wij menen dat er vooral aandacht moet worden besteed aan de gevolgen van de *confrontatie* tussen koloniale en lokale instituties om na te gaan langs welke lijnen de politieke instabiliteit, die zo kenmerkend is voor het Afrika van vandaag, zich heeft ontwikkeld. Maar als we de onderzoeksvraag op deze wijze herformuleren dan wordt het proces van institutionele ontwikkeling als een endogeen proces opgevat. Het mag duidelijk zijn dat daarin geen *dominante* rol voor regressieanalyses is weggelegd.

Ons punt is dat onderzoeksmethodes, bijna per definitie, bepalend zijn voor de uitkomsten die je krijgt (of wilt krijgen). Wij zijn echter *niet* van mening dat econometrische methodes moeten worden afgezworen. We pleiten er niet voor om het kind met het badwater weg te gooien. Maar met deze discussie willen we zeggen dat het vakgebied moet blijven waken voor de beperkte zeggingskracht van ogenschijnlijk 'wetenschappelijk' hoogstaande, formele toetsingsmethoden. Methoden die de afgelopen decennia steeds meer de overhand hebben gekregen en zonder welke het moeilijk is in de toonaangevende internationale tijdschriften door te dringen.

Samengevat, als de methode tot doel wordt verheven en het historisch betoog tot instrument wordt gedegradeerd, dan verandert de geschiedenis. Het primaat van het econometrisch-theoretische model is onlosmakelijk verbonden met het gebruik van exogene kwantitatieve maatstaven die bepalend zijn voor de onderwerpskeuze, de argumentatiestructuur en de historische conclusies. Aan economisch-historici de taak om met hun eigen analytische methodes het debat op te zoeken in plaats van oneigenlijke methodes te adop-

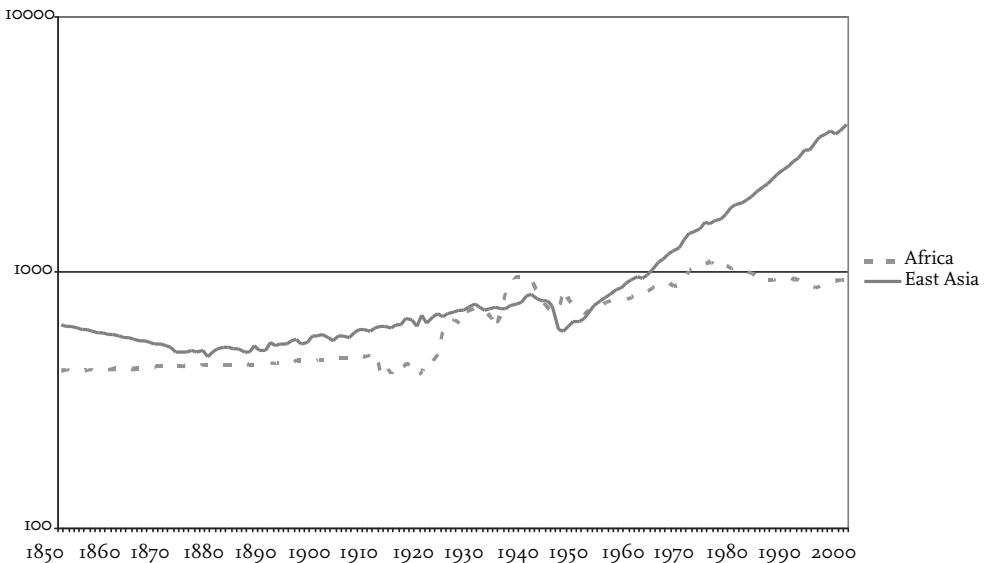
25. D. Albouy, *The colonial origins of comparative development: an investigation of the settler mortality data*, Working Paper (University of California, Berkeley 2006) 1.

teren. Maar we moeten toegeven dat AJR de spannende grote vragen oppaken die het economisch historisch *metier* zo aantrekkelijk maakt. Daarmee geven zij het vakgebied nieuwe zichtbaarheid die het goed kan gebruiken.

Het belang van prekoloniale instituties, cultuur en sociale cohesie

De bespreking van het verklaringsmodel van AJR laat zien dat aan pogingen om het complexe proces van institutionele ontwikkeling te duiden aan de hand van één exogene variabele grote bezwaren kleven. Dat wat door AJR als een hinderlijke complicatie wordt gezien, te weten ‘endogeniteit’, is voor historici een logische kijk op de werkelijkheid. In deze paragraaf besteden we aandacht aan de institutionele en economische ontwikkeling van Afrika. Dit continent is zonder twijfel het schoolvoorbeeld van een groeitragedie. Daarnaast is de enorme sociaal-culturele verscheidenheid in etnisch opzicht een belangrijk gegeven, en loont het de moeite om na te gaan in hoeverre dergelijke culturele karakteristieken van invloed zijn geweest op de ontwikkeling van instituties.

FIGUUR 1 *Bruto Binnenlands Product per hoofd van de bevolking in Afrika en Oost Azië, 1850-2000 (in Internationale Dollars van 1990, logaritmische schaal)*

Bron: De Afrikaanse data voor de periode 1830-1960 zijn ontleend aan: J.P. Smits, ‘Economic growth and structural change in sub Saharan Africa during the twentieth century’, Seminar London School of Economics, juni 2007. downloadable: <http://www.lse.ac.uk/collections/economicHistory/Seminars/JPSmits.pdf>, pagina 6. Voor de Aziatische data en de gegevens voor Afrika in de periode na 1960, zie: A. Maddison, *The world economy: A millennial perspective* (Parijs 2001).

Onze analyse van de lange-termijn economische ontwikkeling van Afrika is gebaseerd op een nieuwe dataset van historische nationale rekeningen.²⁶ Deze reeksen laten zien dat de Afrikaanse economie een zeer voorspoedige ontwikkeling doormaakte vanaf 1850 tot halverwege de jaren zeventig van de twintigste eeuw. Met uitzondering van een aantal jaren rondom de twee wereldoorlogen, zijn de groeivoeten van het bruto binnenlands product per hoofd van de bevolking relatief hoog. Een vergelijking met het Oost-Aziatische groeipad laat zien dat het uit elkaar groeien van beide regio's een vrij recent fenomeen is. Gedurende de negentiende eeuw wist Afrika een belangrijk deel van de inkomenskloof met Oost-Azië te dichten, en in het interbellum lag het inkomenspeil in Afrika zelfs hoger.

De Afrikaanse economie groeide in de periode 1850-1910 in per capita termen gemiddeld 1 procent per jaar. Deze groei werd in belangrijke mate gedragen door agrarische exporten. Vanaf 1830-1910 nam de Afrikaanse export met gemiddeld 4,3 procent per jaar toe. In delen van West Afrika lag deze groeivoet nog veel hoger (7,4 procent in Nigeria en zelfs 8,8 procent in Ghana). De groeiende Europese vraag naar koloniale goederen zoals cacao en palmolie fungeerde als motor achter deze groei. Afrikaanse boeren wisten adequaat op deze toenemende vraag in te spelen, en reeds in de prekoloniale periode konden op basis van de oorspronkelijke Afrikaanse instituties relatief hoge groeicijfers worden gerealiseerd.

De krachtige ontwikkeling van de Afrikaanse economie in het koloniale tijdvak (de periode 1910-1960) kan worden gezien als een continuering van een proces dat reeds in de pre-koloniale periode was begonnen. Ook in de eerste helft van de twintigste eeuw werd groei vooral gedreven door de export van agrarische producten. Vanaf de vroege jaren dertig begonnen echter ook minerale delfstoffen een belangrijke bijdrage aan de exporten te leveren. In de periode 1913-1970 groeide de Afrikaanse economie in per capita termen met 1,5 procent per jaar. De dramatische ineenstorting van het inkomen per hoofd van de bevolking in het laatste kwart van de twintigste eeuw kan dan ook als een afwijking van de lange-termijn trend worden gezien. Er is duidelijk sprake van een breuk in de jaren na de onafhankelijkheid.

De trage groei van Afrika in de meest recente periode wordt algemeen toegeschreven aan gebrekkig functionerende politieke markten als gevolg waarvan zogenaamde *predatory states* ontstonden die meer gericht waren op herverdeling teneinde hun eigen inkomens- en machtspositie veilig te stellen, dan dat zij de groei en ontwikkeling van de samenleving in haar geheel

26. J.P. Smits, 'Economic growth and structural change in sub saharan Africa during the twentieth century', paper gepresenteerd op het Seminar London School of Economics, juni 2007. downloadabele: <http://www.lse.ac.uk/collections/economicHistory/Seminars/JPSmits.pdf>

stimuleerden.²⁷ Maar waarom kwamen juist in Afrika zoveel van deze *predatory states* tot ontwikkeling?²⁸

Een analyse vanuit een lange-termijn perspectief kan hier uitkomst bieden. In deze analyse worden de institutionele wortels van de economische problemen van hedendaags Afrika niet zozeer in de koloniale tijd gezocht, zoals Acemoglu et al hebben betoogd, maar in de prekoloniale tijd. In tegenstelling tot wat vaak door economen wordt beweerd, hebben koloniale overheersers een veel minder verstrekkende invloed op de institutionele ontwikkeling van de gekoloniseerde gebieden gehad.²⁹ Juist omdat het aantal Europeanen dat zich in Afrika vestigde zo gering was, moesten de oorspronkelijke Afrikaanse instituties overeind blijven. De koloniale overheersers hadden hier ook alle belang bij, aangezien binnen het Afrikaanse institutionele raamwerk met name de agrarische sector een forse groei doormaakte.

Het Afrikaanse institutionele model werd gekenmerkt door relatief democratische structuren, waarin de macht van politieke leiders (de *chiefs*) door middel van inspraak van een raad van wijze mannen sterk werd ingeperkt.³⁰ Dit specifieke institutionele systeem, dat in een land als Botswana tot op de dag van vandaag bestaat en algemeen als een belangrijke verklaring van het economisch succes van dit land wordt gezien, was in de prekoloniale tijd wijdverbreid. Een adequate allocatie van arbeid en kapitaal werd in dit institutionele raamwerk gewaarborgd.

Dit model kwam in de postkoloniale periode onder druk te staan.³¹ Vooral na de onafhankelijkheid nam de macht van de staat in de meeste Afrikaanse landen sterk toe, en verloren de lokale gemeenschappen dermate aan invloed dat deze geen invloed op het door de centrale overheid geformuleerde beleid konden uitoefenen. Dit gebrek aan *civil society* structuren leidde tot politieke markten waarin *predatory states* vrij spel hadden.

27. G.B.N. Ayittey, *Africa unchained. The blueprint for Africa's future* (New York-Basingstoke 2005).

28. Voor een goed overzicht over de politiekinstitutionele problemen waarmee Afrika in de postkoloniale periode te kampen heeft, zie: M. Ndulo (eds.), *Democratic reform in Africa. Its impact on governance and poverty alleviation* (Oxford en Athene 2006) 1-10.

29. Th. Spear, 'Neo-traditionalism and the limit of intervention in British Colonial Africa', *Journal of African History* 44 (2003) 3-27.

30. Ayittey, *Africa unchained* 93-130; G.B.N. Ayittey, *Indigenous African institutions* (New York 2006) 337-364.

31. Ndulo, *Democratic reform* 17-26 en F. Cheru, *African renaissance. Roadmaps to the challenge of globalization* (Londen-New York-Kaapstad 2002) 35-40.

Daar waar AJR de verklaring in de koloniale instituties zoeken, menen Bolt en Smits dat de hedendaagse institutionele karakteristieken van Afrika juist hun wortels in de *prekoloniale* periode hebben.³² Zij gebruiken de antropologische dataset van Murdock, waarin tal van sociaal-culturele karakteristieken zijn opgenomen voor ongeveer 400 verschillende Afrikaanse etnische groepen in de prekoloniale tijd om specifieke sociaal-culturele en institutionele karakteristieken – zoals de wijze waarop gezinshuishoudens zijn gestructureerd, hoe staatsmacht zich verhoudt tot de macht van individuele leefgemeenschappen, het voorkomen van gedwongen arbeid – te relateren aan de institutionele kwaliteit van de Afrikaanse landen aan het einde van de twintigste eeuw.³³ Speciale aandacht wordt besteed aan de culturele verschillen tussen de diverse groepen, en de invloed die er van deze sociaal-culturele diversiteit in de prekoloniale tijd uitgaat op de hedendaagse institutionele kwaliteit van Afrikaanse samenlevingen.³⁴ Uit een regressieanalyse wordt afgeleid dat er een statistisch verband bestaat tussen de hedendaagse institutionele kwaliteit en samenlevingen waarin in de prekoloniale fase:

- 1) Sterke staatsstructuren gepaard gingen met sterke, lokale, gemeenschapsstructuren. De centrale macht werd kennelijk adequaat gecontroleerd waardoor elites met de wensen van de meerderheid van de samenleving rekening moesten houden;
- 2) Gemeenschappen de neiging hadden naar buiten toe gericht te zijn (bijvoorbeeld door huwelijken aan te gaan met mensen uit andere etnische groepen);
- 3) De culturele diversiteit tussen de diverse etnische groepen gering was. Een grote diversiteit (die zich overigens vrijwel niet op het platteland, maar alleen in de geurbaniseerde gebieden voordeed) leidde immers tot een divergentie in lokale institutionele systemen, waardoor het voor de samenleving

32. J. Bolt en J.P. Smits. 'The impact of state-community relations on the institutional quality in Africa during the twentieth century', paper gepresenteerd op de ESSH Conferentie in Lissabon, februari 2008. Te downloaden via de website van de conferentie: <http://www2.iisg.nl/esshc/programme.asp?selyear=9&pap=5617>.

33. G. Murdock, *Ethnographic atlas* (Pittsburgh 1967).

34. De literatuur spitst zich namelijk eenzijdig toe op het aantal etnische groepen in een samenleving, en probeert vanuit speltheoretisch oogpunt te verklaren welke mix van groepen (zowel in termen van het aantal groepen als hun gemiddelde omvang) tot de meest stabiele politieke markten leidt. Hierbij wordt voorbijgegaan aan de invloed van socio-culturele heterogeniteit van etnische groepen. Voor een overzicht van de conventionele literatuur over de invloed van etniciteit op institutionele ontwikkeling en economische groei, zie: P. Collier, 'Ethnic diversity, economic analysis', *Economic Policy* (1999) 127-166; W. Easterly en R. Levine, 'Africa's growth tragedy: politics and ethnic divisions', *Quarterly Journal of Economics* 112 (1997) 1203-1250.

moeilijk werd om gezamenlijk collectieve actie te ondernemen tegen eventuele corrupte elites;

4) De mate van sociale polarisatie en uitsluiting gering was.

De verscheidenheid in de mate van institutionele kwaliteit tussen Afrikaanse landen in de hedendaagse periode blijkt in sterke mate door de vier hierboven genoemde punten te kunnen worden verklaard. Deze formele toets laat zien dat er met recht kan worden gesproken over de *pre colonial origins of development*. Hiermee is echter nog niet de vraag beantwoord hoe het mogelijk is dat de oorspronkelijke Afrikaanse instituties tot aan de onafhankelijkheid nog economische groei wisten te genereren, maar daarna steeds minder toereikend bleken te zijn. Hier houdt echter de zeggingskracht van een regressie-analyse op en is een historische analyse vereist.

De Afrikaanse samenleving was tot in de eerste helft van de twintigste eeuw hoofdzakelijk op lokaal niveau georganiseerd en, daardoor, in etnisch opzicht betrekkelijk homogeen. Binnen de lokale gemeenschappen was sprake van relatief democratische politieke structuren. In het geval van onenigheid, kon in een context van lage bevolkingsdichtheid, een ontevreden groep zich makkelijk van de bestaande groep losmaken om elders een nieuw bestaan op te bouwen. Lokale gemeenschappen beschikten echter niet over instituties voor conflictbeheersing.³⁵

Het ontbreken van dergelijke institutionele arrangementen begon zich te wreken toen als gevolg van de demografische explosie in de koloniale tijd de bevolkingsdichtheid sterk toenam. De strategie van afscheiding van groepen van lokale gemeenschappen in tijden van conflict was toen niet langer mogelijk.³⁶ Vooral in de steden was het gebrek aan deugdelijke instituties voelbaar. Zeer uiteenlopende etnische groepen, ieder met een verschillende culturele en institutionele achtergrond, hadden geen gemeenschappelijke instituties

35. Opvallend genoeg liggen de wortels van de problemen rondom de urbane instituties in de prekoloniale tijd. Rurale gebieden werden in deze vroege periode gekarakteriseerd door een grote mate van sociale en institutionele stabiliteit, maar in urbane regio's – geconcentreerd in West Afrika – waren sociale conflicten aan de orde van de dag. Deze problemen hadden in de prekoloniale tijd nauwelijks gewicht aangezien minder dan tien procent van de bevolking in steden woonde. Maar onder invloed van de sterke economische ontwikkeling in de koloniale periode trad een demografische explosie en een bijbehorend proces van verstedelijking op, waardoor de institutionele problemen steeds klemmender werden.

36. Vooral Kopytoff benadrukt de strategie van Afrikanen om in vroegere tijden in perioden van conflict hun oorspronkelijke leefgemeenschap te verlaten teneinde zich elders te vestigen. De extreem lage bevolkingsdichtheid van Afrika maakte dat deze strategie lange tijd zonder enig probleem kon worden gevolgd. De sterke toename van de bevolkingsdichtheid in de koloniale en postkoloniale perioden maakten dat deze strategie steeds minder kon worden toegepast. I. Kopytoff, 'The internal African frontier: the making of African political culture', in: I. Kopytoff, *The African frontier: the reproduction of traditional African societies* (Bloomington 1987) 3-84.

van waaruit ze zich konden organiseren teneinde invloed op de groeiende staatsmacht uit te oefenen. In de koloniale tijd deed het probleem van etnische diversiteit zich in urbane gebieden in steeds sterkere mate voor. Met name in de Zambiaanse *Copper belt* kwamen in rap tempo steden tot ontwikkeling waarin mensen met een uiteenlopende etnische achtergrond samen woonden.³⁷

De Britse koloniale overheersers zagen zich voor enorme problemen gesteld, omdat hun gebruikelijke model van indirect bestuur (*indirect rule*) hier niet werkte. In normale gevallen legden de Britten een kleine, Europese bestuurslaag bovenop de Afrikaanse, oorspronkelijke instituties. Op basis van het Afrikaanse wetsysteem werd het bestuur vervolgens vormgegeven. Dit model werkte prima op het niveau van kleine, etnisch homogene dorpsgemeenschappen. Echter, in de nieuwe steden leefden mensen met een verschillende culturele achtergrond naast elkaar. De institutionele structuren en wetsystemen van die diverse groepen vertoonden een enorme variëteit. De Britten kwamen dan ook snel tot de voor hen onaangename conclusie dat er niet zoiets was als één overkoepelend Afrikaans institutioneel raamwerk met behulp waarvan het bestuur kon worden vormgegeven.³⁸

In de koloniale tijd konden de westerse machthebbers de gewenste gecentraliseerde staatsmacht zelf vormgeven. En aangezien de koloniale machthebbers erop gebrand waren de belastinginkomsten te maximaliseren, stelden ze alles in het werk om te voorkomen dat bepaalde maatschappelijke groepen onevenredig veel belasting moesten betalen. Hierdoor was met name het gros van de boerenbevolking in de koloniale periode beter af dan na de onafhankelijkheid, toen de stedelijke elites in het kader van hun zelfverrijking de agrarische bevolking steeds zwaarder gingen belasten.³⁹

Na de onafhankelijkheid implodeerde het institutioneel systeem dat zowel in de prekoloniale als koloniale periode zo succesvol was gebleken. De toenemende urbanisatiegraad, en het naast elkaar leven van etnische groepen met zeer verschillende sociaal-culturele achtergronden zorgden voor talloze conflictsituaties. De machteloosheid van de lokale gemeenschappen werd versterkt doordat in veel gevallen in de na de onafhankelijkheid nieuw opgestelde grondwetten, de centrale staat veel meer macht werd toebedeeld en de lokale *chiefs*, die voorheen zo'n belangrijke rol hadden gespeeld in de relatief

37. Curtin e. a., 'African history', 517-518.

38. Voorts ontbrak het aan bovenlokale instituties die nodig waren om het proces van economische ontwikkeling dat steeds meer regionale of zelfs nationale trekken begon te vertonen, te kunnen ondersteunen.

39. Voor de politieke economie van deze belastingheffing, zie: R. Bates, *Markets and states in tropical Africa* (Berkeley 1981). De rampzalige macro-economische effecten van deze belastingheffing staan beschreven in: M. Schiff en A. Valdes, *The political economy of agricultural pricing policy. Volume 4. A synthesis of the economics in developing countries* (Wereld Bank 1992).

democratische, lokale gemeenschapsstructuren, het overgrote deel van hun macht verloren.⁴⁰

Deze alternatieve visie op institutionele ontwikkeling legt een veel grotere nadruk op de prekoloniale instituties en schildert de Afrikaanse bevolking minder af als slachtoffers die maar moesten ondergaan wat de Europese overheersers voor hen in petto hadden. Toegegeven, in gebieden met een extreem lage bevolkingsdichtheid als Belgisch Kongo was dit *wel* het geval, maar in de overige delen van het continent waren de Afrikanen in belangrijke mate medeverantwoordelijk voor het institutioneel raamwerk dat tot stand kwam en dat in sterke mate was gebaseerd op de traditionele Afrikaanse instituties.

Het ziet er naar uit dat economen zoals Acemoglu, Johnson en Robinson in dezelfde val zijn gelopen waarin antropologen, sociologen en historici twintig jaar geleden terecht zijn gekomen. In de jaren tachtig van de twintigste eeuw was het *bon ton* om de Afrikaanse realiteit van tijdens en na de koloniale periode als een koloniaal construct af te schilderen. Voor de komst van de Europeanen zouden geen stammen hebben bestaan; etnische identiteit was immers een Westerse uitvinding. Soortgelijke ideeën werden geopperd voor wat betreft het bestaan van een Afrikaans wetsysteem en andere institutionele karakteristieken. Hier was sprake van een extreem sociaalconstructivistische visie waarin identiteiten louter en alleen als sociaal construct werden gezien. Spear laat mooi zien hoe er in de loop van de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw een kentering in het denken van Afrikanisten optrad.⁴¹ Meer en meer werden Afrikaanse instituties en andersoortige entiteiten gezien in termen van een combinatie van historische bepaaldheid (ofwel, er werd voortgebouwd op reeds bestaande prekoloniale structuren) en doelbewuste koloniale constructies (erop gericht om het koloniaal bestuur zo efficiënt mogelijk in te richten).

Binnen deze nieuwe visie bestaat ook meer aandacht voor culturele factoren, zoals de sociaal-culturele karakteristieken van verschillende etnische groepen en de mate waarin deze groepen bereid of in staat zijn om met elkaar samen te werken. Tot nu toe is deze literatuur vooral van kwalitatieve aard. Echter, de interessante noties ontleend aan deze literatuur, kunnen worden gekwantificeerd met behulp van de eerder genoemde Murdock dataset. Hiermee kan de wisselwerking tussen culturele en institutionele factoren op een betere manier worden geanalyseerd. Zo kan worden nagegaan in welke con-

40. Hierbij kan overigens wel worden aangetekend dat de samenlevingen waarin de gemeenschapsstructuren reeds in een vroeg stadium het sterkst ontwikkeld waren, ook het meeste succes hadden in het weerstand bieden tegen deze centralisatietendens. Hiermee kan, voor een deel althans, de opmerkelijke institutionele continuïteit vanuit de prekoloniale periode naar het heden toe worden verklaard.

41. Spear, 'Neo traditionalism', 23-25.

texten samenlevingen tot ontwikkeling komen die worden gekenmerkt door een grote mate van sociale cohesie en institutionele stabiliteit.

Het gevaar van een methodologische ‘blauwdruk’

Het primaire doel van deze bijdrage is om te laten zien hoe belangrijk het is dat de economische geschiedenis zich meer richt op de natuurlijke achterban, de historici, en zich minder door economen op sleeptouw laat nemen. Tegelijkertijd, is dit geen pleidooi om met de rug naar de economische wetenschap te gaan staan. Economisch theoretische modellen zijn complementair aan economische geschiedschrijving, maar de empirische methodes vormen geen alternatief voor geschiedbeoefening. Grote economisch-historische thema's zoals de *Great Divergence* kunnen alleen op een zinvolle manier worden bestudeerd indien we recht doen aan het proces van economische ontwikkeling in al haar complexiteit. Centraal hierbij staat de notie dat economische ontwikkeling een breed maatschappelijk proces is, dat ten nauwste verbonden is met ontwikkelingen op politiek-institutioneel en sociaal-cultureel vlak.

Het is opvallend om te zien hoe ook economen er uiteindelijk toe komen om factoren die op zich buiten de gangbare neoklassieke groeimodellen liggen een vitale rol toe te kennen. Zo bestaat er in de economische literatuur inmiddels een consensus dat instituties uiteindelijk verklaren waarom de rijke landen rijk, en de arme arm zijn. Onze kritische analyse van het onder economen zeer populaire verklaringsmodel van Acemoglu, Johnson en Robinson laat echter zien dat het aanwijzen van één exogene oorzaak van institutionele ontwikkeling niet vruchtbaar is. Nog los van het feit dat tal van noties in dit verklaringsmodel de toets der empirische kritiek niet kunnen doorstaan, wordt de interactie die er bestaat tussen processen van economische, sociaal-culturele en politiek-institutionele ontwikkeling in hun empirische test als een methodologisch probleem ervaren.

Een meer historische dan economische blik op het vraagstuk van ‘arm en rijk’ leidt tot wezenlijk andere inzichten. In de innovatieliteratuur wordt er bijvoorbeeld allang gewezen op het feit dat er niet één technologische blauwdruk is die wereldwijd wordt gebruikt. Technologische ontwikkeling is in belangrijke mate contextafhankelijk. Onder invloed van tal van sociale, culturele, politieke en economische factoren kunnen wereldwijd verschillende technologiepaden naast elkaar bestaan.⁴² De analyse van Afrika laat zien dat een dergelijke visie ook voor instituties kan – en moet – worden ontwikkeld.

42. Het fenomeen van padafhankelijkheid van technologische ontwikkelingen is het krachtigst beschreven in de klassieker van Paul David, ‘Clio and the economics of QWERTY’, *American Economic Review* 2 (1985) 332-337. Voor een mooie beschrijving van het verschil in technologiepaden tussen landen en de manier waarop deze verscheidenheid kan worden

Met andere woorden, de vooronderstelde kijk op maatschappelijke processen van historici en economen verschilt fundamenteel.

Kenmerkend voor een historische benadering is het uitgangspunt dat er niet zoiets bestaat als één institutionele blauwdruk, een systeem van perfecte instituties dat wereldwijd kan worden geïmplementeerd. De *Washington Consensus* wil ons zulks wel doen geloven en het onzalige beleid door IMF en Wereld Bank uitgestippeld gaat ook van een dergelijke onzinnige notie uit.⁴³ De praktijk laat echter zien dat westerse institutionele systemen niet zo maar in de rest van de wereld geïmplementeerd kunnen worden. De situatie in Irak is hiervan een zeer trieste illustratie. Het oprichten van politieke partijen en het organiseren van vrije verkiezingen leidt niet automatisch tot een democratische staatsvorm. Zolang een staatsstructuur niet open staat voor instituties die zijn ingebed in lokale culture en sociale tradities kan een samenleving onmogelijk vorm geven aan de collectieve acties die nodig zijn om het overheidsbeleid te beïnvloeden. In een dergelijke context is democratie een lege huls.

De studie naar de institutionele geschiedenis van Afrika biedt de kans om het ontstaan van verschillen in ontwikkelingspaden beter te doorgronden.⁴⁴ De traditioneel atomistische institutionele structuur, waarbij instituties slechts op lokaal niveau werden ontwikkeld en waarbij mechanismen van conflict beheersing niet of nauwelijks werden ontwikkeld, werd in de hand gewerkt door de combinatie van zeer lage bevolkingsdichtheid en grote etnische diversiteit. Vanuit Westers oogpunt mag een dergelijk institutioneel systeem misschien ondoelmatig lijken, vanuit de specifiek historisch Afrikaanse context was deze uiterst rationeel. Evolutionair-economische inzichten dragen ertoe bij dat de ontwikkeling van Afrika, die vanuit een neoklassiek raamwerk moeilijk te begrijpen is, opeens veel beter kan worden geduid.

In zijn zucht om een ‘echte’ wetenschap te worden, is het vakgebied van de economische geschiedenis het zicht op de sociaal-culturele factoren in belangrijke mate kwijtgeraakt. Met het adopteren van econometrische methoden zijn onderzoekers zich steeds meer gaan richten op de makkelijk kwantificeerbare determinanten van groei, en hebben ze terreinen waar het werkelijk om gaat, zoals de invloed van cultuur en sociale cohesie, steeds meer links laten liggen. Wij onderschrijven derhalve de stelling van Jan Wil-

teruggevoerd op verschillen in initiële condities, zie: S.N. Broadberry, *The productivity race. British manufacturing in international perspective, 1850-1990* (Cambridge 1997).

43. Voor een fraaie uiteenzetting van de forse kritiek op het beleid van deze internationale instellingen, zie het boek van de voormalig chef econoom van de Wereld Bank en Nobelprijswinnaar Joe Stiglitz, *Perverse globalisering* (Utrecht 2002).

44. Met deze analyse van verschillende institutionele ontwikkelingspaden willen we ook aansluiten bij het globaliseringsdebat, een brede discussie, waarbinnen multidisciplinariteit eerder regel dan uitzondering is.

lem Drukker uit 2003 dat de revolutie van de *New Economic History* zich in haar eigen staart gebeten heeft dan ook volledig.⁴⁵ Maar de consensus op dit punt betekent nog niet dat er ook overeenstemming is over hoe we het tij moeten keren.

Sociale cohesie en het N.W. Posthumus Instituut

Natuurlijk is de toekomst van het vak niet gelegen in het specifieke thema van de Afrikaanse groeitragedie. Een pleidooi voor multidisciplinariteit is toepasbaar op tal van andere maatschappelijke thema's, zoals bijvoorbeeld het thema duurzaamheid dat door 't Hart naar voren is gebracht tijdens de conferentie in juni of op het vraagstuk van globalisering. In aansluiting daarop lijkt het de voorkeur te verdienen om het onderzoek op ons vakgebied meer langs lijnen van concrete, spannende onderzoeksvragen te organiseren, dan ons op te sluiten in de eigen subdiscipline. Hier kan het N.W. Posthumus Instituut potentieel een belangrijke rol spelen.

Op het gebied van AIO-onderwijs heeft deze onderzoeksschool haar nut ruimschoots bewezen. De toegevoegde waarde op het gebied van onderzoek is echter minder duidelijk. In de huidige opzet versterkt het Instituut de verkoking van het onderzoek eerder dan het de kruisbestuiving stimuleert. Economisch-, sociaal-cultureel- en bedrijfshistorici worden zorgvuldig uit elkaar gehouden en beschikken ieder over eigen onderzoekszwaartepunten. Een deel van het onderzoek kan op een andersoortige wijze worden georganiseerd. Natuurlijk moeten onderzoekers, vanuit hun specifieke expertise en interesse, zich met hun favoriete onderzoeksthema's bezighouden. Maar het valt te overwegen om een deel van de onderzoekstijd te reserveren voor de grote debatten en hier onderzoekers uit verschillende disciplines samen aan te laten werken. Het Posthumus Instituut biedt de infrastructuur om dergelijke activiteiten te coördineren.⁴⁶

45. J.W. Drukker, *De revolutie die in haar eigen staart beet. Hoe de economische geschiedenis onze ideeën over economische groei veranderde* (Utrecht 2003).

46. Het recentelijk verschenen themadossier over globalisering in dit tijdschrift is een aardig voorbeeld. Onderzoekers vanuit verschillende onderzoeksprogramma's binnen Posthumus werkten hier samen, hetgeen heeft geresulteerd in een brede, meer-dimensionale kijk op globalisering. Zie: J.W. Schot en J.P. Smits, 'Globalisering en geschiedenis', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 4: 3 (2007) 3-14.

Over de auteurs

Ewout Frankema (1974) is als onderzoeker en docent in economische en sociale geschiedenis verbonden aan de Faculteit der Economische Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen, de Faculteit der Letteren van de Universiteit Utrecht, alsmede het N.W. Posthumus Instituut. In zijn proefschrift analyseert hij de historische evolutie van inkomens- en bezitsongelijkheid in Latijns Amerika vanuit een internationaal vergelijkend perspectief. Meer algemeen is zijn onderzoek gericht op het vergelijken van lange termijn economische, sociale en institutionele ontwikkelingspaden, met bijzondere belangstelling voor het koloniale verleden.

E-mail: e.h.p.frankema@rug.nl; ewout.frankema@let.uu.nl

Jan-Pieter Smits (1966) studeerde geschiedenis aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en promoveerde in 1995 op een studie naar de economische ontwikkeling van de dienstensector in Nederland in de negentiende eeuw. Momenteel is hij universitair docent aan de faculteit economie en bedrijfskunde van de Rijksuniversiteit Groningen en als projectmanager werkzaam bij de divisie macro statistieken en publicaties van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Zijn onderzoek richt zich op duurzaamheid alsmede op de wisselwerking tussen technologische ontwikkeling, institutionele verandering en economische groei. Binnen het Groningen *Growth and Development Centre* is hij verantwoordelijk voor de opbouw van een database op het gebied van vergelijkende historische nationale rekeningen.

E-mail: j.p.h.smits@rug.nl